

Working Papers in
Philosophy

Szerkesztő: Kovács Gábor

2015/5

Leibniz, a jogász – Leibniz, a filozófus

Észrevételek az életmű jogtudományi vonatkozásairól

Paksy Máté

PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszék

Institute of Philosophy
Research Centre for the Humanities
Hungarian Academy of Sciences

A szerzőről

Paksy Máté (1976) jelenleg a PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszékének adjunktusa. 2011-ben védte meg jogbölcseleti tárgyú doktori disszertációját. Külföldi jogi, jogfilozófiai és államelméleti tanulmányait, kutatásait Brüsszelben, Párizsban, Torontóban, Frankfurtban és Glasgoban folytatta. Két könyv (*A konstitucionalizmus archeológiája*, 2014; *A dialógus vonzásában*, 2014) és számos magyar, valamint idegen nyelvű tudományos közlemény szerzője. Leibniz-kutatásait 2004-ben a CERSA Université Paris II-CNRS kebelében működő kutatócsoportban kezdte. Ennek eredményeit szerzőtársával az *A la recherche du meilleur droit possible. Trois aspects de l'ontologie juridique leibnizienne* c. francia nyelvű tanulmányában tette közzé 2007-ben.

Abstract

Leibniz, the Lawyer — Leibniz, the Philosopher. Remarks on the Judicial Aspects of his Works

Three great philosophers, the German Cassirer, the British Russell and the French Couturat determined the mainstream interpretation of Leibniz as a sort of idealist philosopher in transition between Plato and Kant. Among them only Couturat took Leibniz's early years seriously. During many decades Leibniz as a legal scholar was not in the centre of the interests of the theoretical lawyers either. The shift in the Leibniz-scholarship took place when Kalinowski and Gardies provided an interpretation of Leibniz as a founding father of the legal-deontic logic. After the shift in no time Leibniz became classified as a prototype of the so called rationalistic-axiomatic natural law. Contemporary scholars, following Dascal's path are currently on the way of the rediscovery of Leibniz as a (young) lawyer and legal scholar and welcome his early writings on hard cases (*casus perplexus*). The present study provides an overview on the different directions in Leibniz-scholarship and the principal aim of the author is to give insight of the normative-legal aspects of the whole oeuvre.

Leibniz, a jogász – Leibniz, a filozófus.
Észrevételek az életmű jogtudományi vonatkozásairól¹

Bevezetés

Sajátos paradoxon – ami, ha egyáltalán, akkor is csak az egész életmű egészét értelmezve vehető észre – hogy Leibniz kánon szerint „nagyak” tartott művei az egyre kevesebbet író filozófus életműve késői korszakában születtek (*Újabb vizsgálódások ...* 1704², *Theodicea* 1710, *Monadológia* 1714³, *A természet és kegyelem ésszerűen megalapozott elvei* 1714⁴), napjaink jogfilozófusait viszont mégis a grafomán siheder jogtudós *stricto sensu* jogtudományi írásai érdeklik igazán. A megújult érdeklődés első jeleit német⁵, angol⁶ és francia⁷ és olasz nyelvű⁸ kommentárral ellátott fordítás-gyűjtemények mutatják.

A szakirodalmat korábban sokáig uraló három interpretáció (Cassirer, Russel, Couturat) közül egyik sem vetett igazán számot Leibniz jogászságával. Így a Platón és Kant közé feszülő idealista ív megalkotására törő Cassirer Leibnizbe egy pre-kantiánus német

¹ Az MTA BTK Filozófiai Intézete szemináriumsorozatának keretében 2015. július 10-én elhangzott azonos című előadás bővített, szerkesztett változata.

² Leibniz: *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*, fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Rácz Lajos, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1930. 15+632.

³ *Monadológia*, ford. Endreffy Zoltán, in *Gottfried Wilhelm Leibniz válogatott írásai*, Budapest: Európa 1986, válogatta Márkus György, 305-326.

⁴ *Természet és kegyelem ésszerűen megalapozott elvei*, in *Leibniz válogatott írásai*. 291-304.

⁵ Pl. *Gottfried Wilhelm Leibniz, Frühes Schriften zum Naturrecht*, Herausgegeben, mit einer Einleitung und Anmerkungen evrsehen sowie unter Mitwirkung von Hans Zimmermann übersetzt von Hubertus Busche, Lateinisch-deutsch. Hamburg: Felix Meiner Verlag 2003. CXII+518.

⁶ Pl. Alberto Artosi, Bernardo Pieri, Giovanni Sartor (eds.): *Leibniz: Logico-Philosophical Puzzles in the Law. Philosophical Questions and Perplexing Cases in the Law*, Dordrecht-Heidelberg-New York-London: Springer, 2013. A mű tartalmazza a *Specimen Quaestionum philosophicarum ex Jure Collectarum* (1664) és a *Disputatio Inauguralis de Casibus Perplexis in Jure* (1666) írásokat. [Olasz nyelven: *G.W. Leibniz, Saggio di questioni filosofiche estratte dalla giurisprudenza e Dissertazione sui casi perplessi in diritto*, a cura di A. Artosi, B. Pieri, G. Sartor, Giappichelli, Torino: 2015.]

⁷ Pl. G. W. Leibniz *De conditionibus* (*De conditionibus*), Introduction, traduction (texte latin en vis-à-vis) et notes par Pol Boucher, Paris: Vrin 2002. 336. E mű tartalma: *Disputatio juridica (prior) de Conditionibus* és a *Disputatio juridica (posterior) de Conditionibus* (1665), *Doctrina Conditionum. Specimena Juris* (1667-1669).

⁸ Olasz nyelven a klasszikus kiadás a két nagy rivális, Hobbes és Leibniz műveit egy kötetben tesz közzé. *A Dialogue Between a Philosopher and a Student of the Common Law of England* (Thomas HOBBS). *Specimen quaestionum philosophicarum ex iure collectarum* (Gottfried Wilhelm LEIBNITZ). *De casibus perplexis, doctrina conditionum, de legum interpretatione*. Con studio introductivo di Tullio Ascarelli. Milan: Giffre 1960 vii+420. Újabbban: *G.W. Leibniz, Saggio di questioni filosofiche estratte dalla giurisprudenza e Dissertazione sui casi perplessi in diritto*, a cura di A. Artosi, B. Pieri, G. Sartor, Torino: Giappichelli, 2015.

racionalista filozófust olvasott bele.⁹ A vele vitába szálló angol Russelltől¹⁰ sem volt egészen idegen az Leibniz átmenetiségére hangsúlyt fektető interpretáció.¹¹ Russell egyébként nem értékelte túlságosan nagyra Leibnizet. Szerinte a *Monadológia* egy koherens, de teljesen önkényes tündérmese. Saját bevallása szerint az *Értekezés...* és az Arnauld-nak írott levelek olvasása után kezdte el csak komolyan venni a német filozófust.¹² Minden esetre nem túl meglepő, hogy Russell művének elhanyagolható jelentőségű XVI. fejezete vet számot a leibnizi etikával, amiről pedig úgy vélte, hogy az „ellentmondások tömege,”¹³

Sem Cassirer, sem pedig Russel érdeklődését nem igazán keltette fel az a tény, hogy Leibniz nem filozófusként, hanem jogászként kezdte pályafutását. Couturat-nak a Leibniz logikáját bemutató munkája nélkül azonban a jogászok sem találhatták volna meg benne a deontikus logika atyját. Couturat a forrásközlés mellett¹⁴ egy igen figyelemreméltó könyvet adott ki Leibniz logikájáról.¹⁵ Nem szól ugyan róla, de úgy gondolom, nem lehet véletlen, hogy a fiatal jogász-Leibnizet az arisztotelészi szillogizmus tan továbbfejlesztése érdekelte legelőször is, amit azután a kombinatorikus logika irányába vitt el,¹⁶ hiszen az ideális bíró nem több egy szillogizmus-automatánál. Leibniz célja talán az előbbi, demonstratív logikával a jogalkalmazói; az utóbbi, inventórius logikával pedig a kodifikátori munka reformja lehetett. (A szillogizmus Locke-kal szembeni legerőteljesebb védelme az *Új értekezés...*-ben kerül majd elő.) Couturat-ot a leibnizi „elégleges okok elve” [*principe de la raison suffisante*] kérdése erősen foglalkoztatta. Az elvnek van jogi vonatkozása is, hiszen nem csak az igazságra [*verité-correspondence*], hanem az igazolásra [*rendre raison, justification*] és, legalábbis Istenre vonatkoztatva igazságosságra is utal vele Leibniz.¹⁷ Nem véletlen, hogy Couturat a kisebb, addig még kiadatlan jogi munkákat is felvette jegyzetei közé, így aztán az érdeklődő szakközönség számára is ismertté vált Leibniz, a jogász.¹⁸ És bár az utóbbi

⁹ Ernst Cassirer: *Leibniz System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen* [1902] Hildesheim: Olms 2. kiad. 1962, XIII+548. Ld. még Jean Seidengart: Cassirer, Reader, Publisher, and Interpreter of Leibniz's Philosophy, in Ralf Krömer, Yannick Chin-Drian (szerk.): *New Essays on Leibniz Reception In Science and Philosophy of Science 1800–2000*, Basel, Heidelberg etc.: Springer 2012. 129-142.

¹⁰ Bertrand Russell: Recent Work on The Philosophy of Leibniz, XII 46 *Mind* (1903) 177–201.

¹¹ Bertrand Russell: *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz, with an Appendix of Leading Passages*, Cambridge: Cambridge University Press 1900.

¹² *Vö. uo.* vii.

¹³ *Uo.* 118. 191.

¹⁴ Louis Couturat (sous la dir.): *Opuscules et fragments inédits de Leibniz. Extraits des manuscrits de la Bibliothèque royale de Hanovre*, Paris: Félix Alcan 1903. [reprint: Hildesheim: Georg Olms 1961, 1966]. A *Primaer veritates* és a *Vérités nécessaires et contingentes* című írások magyar fordításait ld. in *Leibniz válogatott írásai*. 159-168; 169-184.

¹⁵ Louis Couturat: *La logique de Leibniz*, Paris: Félix Alcan 1901 [reprint: Hildesheim: Olms 1961].

¹⁶ Couturat: *La logique de Leibniz*. 1-2. fej.

¹⁷ *Vö. pl. Monadológia*, 32. 313 (A magyar fordító a francia kifejezést „elégleges alap”-nak fordította.)

¹⁸ Couturat: *La logique de Leibniz*, Notes.

szemszögből sok újdonságot ugyan nem hozott, Russel munkájának 1937-es kiadásában már említésre kerül a Couturat-féle gyűjtemény Leibniz kiadatlan logikai addig írásából.

1. Leibniz és a jogtudósok

Jogosan vagy jogtalanul, de a jogtudósok is sokáig negligálták a leibnizi örökséget, és ennek csak az egyik oka volt Platón és Kant messzire vetülő idealista árnyéka. Nem kevésbé fontos az a gyakorlati indok is, hogy Leibniznél sokkal jobban olvashatók az egy, vagy áttekinthető számú *opus magnum*-mal rendelkező, felvilágosodáskori-racionalista szerzők is, mint Spinoza, Locke vagy Hobbes. Nincs mit csodálkozni azon, hogy néhány évtizede Villey még mindig azon búslakodott, hogy „Leibniz mint jogfilozófus” ismeretlen,¹⁹ miközben ő maga nem is igazán kedvelte a racionalista természetjog-tant.²⁰ Ám érdekes módon a Villey-körből kikerült tudósoknak, magának a Villey Intézetnek mégis csak sokat köszönhet a jogfilozófia.²¹ Mindenekelőtt „Villey-közeli” Gardies-nek és Kalinowskinak jár a dicséret.

A *par excellence* filozófus Gardies figyelmét nem is kerülte el a pályakezdő években keletkezett Leibniz-művek.²² A Kalinowski-Gardies páros együtt²³ és külön-külön²⁴ írt tanulmányainak megjelenése óta a jogi logikában közhely Leibnizet a deontikus logika „atyjának” tekinteni. Ennél kevésbé ismert, hogy Leibniz a tekintetben is jogfilozófiailag releváns, hogy éppannyira hitt az erkölcsi normák igazságértékében, mint amennyire

¹⁹ Michel Villey: Les fondateurs de l'école du droit naturel moderne au XVIIIe siècle, VI *Archive de Philosophie du Droit* (1961) 97.

²⁰ Chaïm Perelman: *Droit, morale et philosophie*. Préface de Michel Villey, Paris: LGDJ 1968. 7+147 p.

²¹ A tanulmány alapjául szolgáló, Hörcher Ferenc igazgató úr által tett meghívás nyomán tartott előadásomra reflektálva Tattay Szilárd megjegyezte, hogy szerinte az újabb Leibniz-irodalom, amely a paradoxonra (Sartor), az „enyhe” racionalitás-fogalomra (Dascal) helyezi a hangsúlyt nem állítható szembe a klasszikus, Gardies, Kalinowski, Villey-féle megközelítéssel. Tattay Szilárd amellet érvelt, hogy utóbbiak inkább kiegészítik és pontosítják a klasszikus interpretációt. Az észrevételt jogosnak tartom. Valószínűleg Villey „álesztörténeti” írásai vezeték félre kutatót, így engem is. Villey-t egyébként mintha nem annyira kutatások pontos eredményei érdekelték, mint inkább az, hogy „ellenségeket” találjon a felvilágosodást elutasító jogfilozófiájára. Ahhoz, hogy a klasszikusok (Arisztotelész, Cicero, Szent Tamás) jogászai retorikáját emelhesse piedesztálra, Leibnizet Grotius-szal és Pufendorffal együtt veti el (nem véve tudomást a közöttük kialakult feltűnő különbségről), hiszen nála „történelmileg nem lehetett volna ... [nála] jobban kiforgatni valójából a római jogászok ténylegesen követett módszerét.” Vö. Michel Villey: A joglogika története, ford. Varga Csaba, in Varga Csaba (szerk.): *Szövegek a jogi gondolkodás paradigmáinak tanulmányozásához*, Budapest: 1996., 1-16, kül. 4 sk. Villey konklúzióját veszi át ugyan, de Varga Csaba Leibniz-kritikájában érzésem szerint a marxi és lukácsi antiformalizmus dominál inkább.

²² Jean-Louis Gardies: La rationalité du droit chez Leibniz, XXIII *Archive de Philosophie du Droit*, „Formes de Rationalité en Droit” (1978), 115-128; 116.

²³ Georges Kalinowski, Jean-Louis Gardies: Un logicien déontique avant la lettre: G. W. Leibniz, in LX *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* (1974) 79-112.

²⁴ Georges Kalinowski: La logique juridique de Leibniz. Conception et contenu, *Studia Leibnitiana* 9 (1977) 168-189.; Gardies: La rationalité du droit chez Leibniz.

Dworkin²⁵ teszi.²⁶ A leibnizi tant végül jogász Kalinowski fejlesztette tovább önálló elméletté.²⁷

Annak megítélése, hogy Leibniz filozófiai életművére mennyire hatott a jogász végzettség, csak a teljes életmű ismeretében kerülhetne sor. A nyomasztóan gazdag Leibniz-szakirodalomban azonban nincsen igazán egy olyan holisztikus szemléletű kutató se, aki felvállalná, hogy rálátása van a teológiára, jogra, filozófiára, matematikára, nyelvészetre, diplomácia-történetre, így akár rejtett, akár – legalább a szakember számára – nyilvánvaló utalásokat észrevegyen a leibnizi szöveghalmazban. Legtöbbször válasz nélkül marad ezért nem csak az a kérdés, hogy a jogász végzettség milyen típusú és mértékű hatást gyakorolt az életmű egészére, hanem az is, hogy egyáltalán hagyott-e azon bármiféle nyomot. Ráadásul az a fajta kompakt, specializálódott, más tudományoktól elkülönített részben akadémiai, részben gyakorlati jogi tudás nem kérhető számon azon a Leibnizen, aki fiatal korában a széttagolt „Németország” több városában is megfordult, ahol feltehetően a jog is éppen annyira különböző volt, mint amennyire a jogi oktatás.

Armgaradt, a fiatal és már neves Leibniz-kutató a jogász háttérrel vizsgálva az alábbiakat emeli ki. Először is azt, hogy Leibniz jogász családból származott. Friedrich Leibniz, a filozófus apja egyszerre volt gyakorló és akadémiai jogász (közjegyző; a leipzig-i egyetem morálfilozófia professzora). Őt fia hat éves korában vesztette el, de megörökölte hatalmas könyvtárát, amelyet autodidakta módon fel is dolgozott. Leibniz anyai ági nagyapja ugyancsak jogász volt. Az atyai örökség, írja Armgaradt olyan értelemben is nyomott hagyott a filozófiai írásain, hogy Leibniz maga folytonosan gyakorlati-jogi terminusokat kever bele a morálfilozófiai fejtegetéseibe.

²⁵ Tudatában vagyok a párhuzam felületességének. Így míg Dworkin csak „kokettál” a természetjoggal, addig Leibniz egyértelműen természetjogász. (vö. Ronald M. Dworkin, “‘Natural’ Law Revisited” (1982) 34 *University of Florida Law Review* 2 (Winter), 165–188.; Paksy Máté: Ronald Dworkin: *La vertu souveraine, Droit et Société* 72 (2009) 503–507.) Dworkin mintha inkább Rawls-követő kantiánus lenne (ld. pl. R Dworkin: Darwin’s New Bulldog (1998) 111 *Harvard Law Review* 7 (May), 1718–1738 addig a vonatkozó szakirodalom szerint Leibniz inkább prekantiánus (ld. fent, Cassirer értelmezését), ill. Arisztotelianus értelemben vett utilitarista. Vö. M de Gaudemar: Leibniz and the Moral Rationality, in Marcello Dascal (szerk.) *Leibniz: What Kind of Rationalist?* Springer: 2008, 343–354, 343: „Leibniz esetében nincs ok az arisztotelészi hatásból fakadó erkölcsi racionalizmust szembeállítani a kalkuláción alapuló vagy haszonelvű racionalizmussal, mivel a fogalmi különbségtétel nem szöges ellentét.” [„there is no reason in Leibniz to oppose a moral rationality coming from an Aristotelian influence to a calculating or utilitarian rationality, for the notional distinction between them is not a conflictive opposition.”] A *casus perplexus*/nehéz eset párhuzamra még visszatérünk a tanulmány utolsó pontjában. Dworkinnál ld. Law as Interpretation (1982) 60 *Texas Law Review* 3 (March), 527–550.

²⁶ A Leibniz-féle igazság-fogalomról ld. J.-B. Rauzy: *La doctrine leibnizienne de la vérité. Aspects logiques et ontologiques*, Paris: Vrin 2001.

²⁷ Ld. Georges Kalinowski: Az erkölcsi normák igazságértéke, in Paksy Máté, Tattay Szilárd (szerk.) *Ratio Iuris. Szövegek a természetjogi gondolkodás tanulmányozásához*, Budapest: Pázmány Press 2014, 251–256.

Mindössze tizenöt éves, amikor Leibniz egyszerre veti bele magát a filozófia, a matematika és a jog tanulmányozásába. Két évvel később, 1663-ban Jacob Thomasius irányítása mellett elkészül az individualitásról szól értekezése [*Disputatio metaphysica de principio inidivuidi*, 1663²⁸] és fennmaradtak Thomasiusnak készített feljegyzései is 1663-1664-ből. Ugyanebben az évben megalkotott három műve közül kettő jogi tematikájú. Ezek közül az első, amelyek a feltételekről szól, majdhogynem olvashatatlanul tömörre sikeredett. A téma ugyan római jogi, a kidolgozás viszont matematikai, amennyiben a propozicionális, modális és valószínűségeen alapuló logika kérdéseit a szerző összeköti a jogi feltelek kérdésével [*Disputatio juridica de conditionibus*, 1664; 1669-es, újraírt kiadásban: *Specimen certitudinis seu demonstrationum in jure in doctrinam conditionum*]. Így lesz Leibniz *iuris utriusque baccalaureus*. A filozófiai magiszter fokozatot a *Specimen questionum philosophicarum ex jure collectarum* című művével szerzi, ahol a jog és filozófia közötti szükségszerű kapcsolat érve éppen azon alapul, hogy Leibniz szerint bizonyos jogesetek filozófia nélkül megoldhatatlanok.²⁹

Az 1666-os évben ér az ifjú a grafománia csúcsára. A mindössze húsz éves tehetség filozófiai habilitációs dolgozata a kombinatorikáról [*Dissertatio de arte combinatoria*, 1666], doktori értekezése pedig a nehéz esetekről [*De casibus perplexis*, 1666] szól. És ugyanebben az évben még megjelenik egy műve az aritmetikáról is [*Disputatio arithmetica de complexionibus*, 1666]. Mivel Leipzigin túl fiatalnak tartották ahhoz, hogy doktori fokozatot (*doctor iuris utriusque*) kapjon, ezért Leibniznek a Nürnberg melletti Altdorfba kellett költöznie, ahol azonnal sikeres lesz, olyannyira, hogy dicsérettel doktorál. Itt egyetemi tanári állást ajánlanak neki, de e helyett inkább a jogi oktatás reformjára vonatkozó elképzelésekkel lepi meg a nagyközönséget. Ez a munka – *Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae*, 1667³⁰ – pedig egy remekmű, ezért Mainzba hívják, ahol 1672-ig marad. Bár bírói kinevezést nyer el, mégis idejét – a következő négy évet – a jog megreformálására szánt tervezetekre pazarolja. A *Corpus iuris civilis reconcinatum* végül négy részből állt össze, amelyből a leglényegesebb az első, az erkölcsfilozófiát és deontikus logikát tartalmazó *Elementa iuris naturalis* című rész. A hatalmas munka két év alatt, 1669 és 1671 között készül el. A Busche-féle gyűjteményes kötet 1672-vel zárja le Leibniz ifjúkori

²⁸ Gottfried Wilhelm Leibniz: *Sämtliche Schriften und Briefe*, Hg. von der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Zweite Reihe: Philosophische Briefwechsel. Erster Band: 1663-1685. Darmstadt: 1926. VI. 12–14.

²⁹ Armgardt: Leibniz as Legal Scholar ... 28.

³⁰ Leibniz: *Sämtliche Schriften und Briefe*. VI. 1. 261-364. Teljes címe: *Nova Methodus discendae docendaeque Jurisprudentiae. Ex artis Didacticae Principiis in parte Generale prae-praemissis, Experientiaeque Luce: Autore G.G. L.L., Frankfurt 1667.*

írásainak gyűjtését, ahol a legutolsó negyedik rész kizárólag Leibniz levelezését tartalmazza (Conringgal, Chapelainnal és Ferranddal).

2. A jog helye Leibniz világképében

Leibniz *stricto sensu* jogtudósi pályája viszonylag rövid és nem később mint 1672-ben, huszonhat évesen gyakorlatilag be is fejeződik. Ekkor távozik Párizsba és itt már inkább izgalmas lesz neki a matematika. A szakirodalomból azonban tudjuk, hogy Leibniz élete végéig megmaradt gyakorló jogásznak, vagyis bírónak és jogtanácsosnak az alábbi előkelőségek mellett: „Mayance választó-püspöke, Hannover választófejedelme, Brunswick hercege, Poroszország királya, Németország császára valamint Nagy Péter orosz cár”.³¹ A bíráskodás rejtelseibe Leibnizet egy leipzig-i jó barát vezette be. Gardies idézi, hogy a német filozófust mennyire megragadta ez a hivatás: „ (...) a legjobbkor hatoltam be e tudomány titkaiba, mivel mindig is vonzott a törvénykezési feladat és utáltam az ügyvédek ravaszkodásait; ezért aztán nem is szerettem volna sosem szónokolni.”³² Nem állítom azt, hogy a jogtudomány lenne Leibniz teljes életművének a fundamentuma. Jelen tanulmányomban is pusztán csak azt az állítást szeretném védelmembe venni, hogy a Leibniz-interpretációt a filozófus jogi végzettsége is befolyásolja. E tétel tehát egyáltalán nem állítja, hogy jogászai gondolkodás fontosabb lenne, mondjuk a filozófiai-matematikai megközelítésnél, hanem csak azt, hogy nyomot hagyott rajta. A fentiek mindössze annyiban érdekesek, amennyiben egyúttal feltételezzük az életmű egységességét is, hiszen sok olyan életmű van (gondoljunk csak Kantra vagy Hegelre), ahol kifejezetten elválik egymástól az érdeklődési és a kutatási irányok. Nem állok egyedül azzal a feltételezéssel, hogy Leibniz – Descartes-hoz hasonlóan – olyan rendszert kívánt felépíteni, ami végleg megalapozhatja az emberi tudást. Leibniz barokkosan nagyívre törő világa azonban végletesen fragmentálódott és mindössze rekonstruált formában áll ma a rendelkezésünkre.

Valamiféle „vörös fonalra” lenne szükség az eligazodáshoz és a szakirodalomban sok ilyen vezérmotívum forog közkézen. Ilyen mindenekelőtt az a feltételezés önmaga is, hogy Leibniz szándéka a rendszerépítés volt, s hogy gondolkodása pedig szisztematikus³³ vagy

³¹ Gardies: La rationalité chez Leibniz. 116.

³² Uo. Gardies: La rationalité chez Leibniz. 115-116.

³³ Yvon Belaval: *Pour connaître la pensée de Leibniz*, Paris: Bordas, 1952, 278.: „Ha igaz az, hogy a Rendszer nélküli világnézet elégtelen ahhoz, hogy filozófiát műveljünk, akkor Leibniz a *par excellence* filozófus: senki sem szisztematikusabb nála.”

architektonikus.³⁴ Blanché és Dabucs találóan írják, hogy „Leibniz logikája néhány vezérgondolat révén irányított szétszórt elemekből áll össze”³⁵. A Spinozával Leibnizet összevető Szemere Samu a szubsztancia-tant és a *praestabilita harmoniát* végül „hasonló gondolat tartalmat” jelölő különböző elnevezéseknek tekinti,³⁶ de ugyanakkor megállapítja azt is, hogy „Leibniz világképe egyformán nyugszik, mint két oszlopon, a monász és az előre megállapított összhang elvén.”³⁷ Másoknál a kulcs-fogalom a „harmónia”³⁸ vagy maga a „rendszer”.³⁹ Heller Ágnesnél egyetlen ilyen vezérmotívumot találunk, és ez pedig az „észigazságok” kérdése. Heller nem titkoltan Heidegger felől érkezik Leibnizhez,⁴⁰ de Heideggerre utalása nélkülözi a Leibniz/Heidegger nexus alaposabb kidolgozását.⁴¹ Gondolatmenete így tehát valahol a véletlenszerűség (Heideggert megelőlegező) „onto(teo)lógiaja” környékéről indul⁴² és eljut egészen az akaratszabadság morálfilozófiai kérdéséig, állítván, hogy a „szabadság előfeltétele a véletlen”.⁴³

Az életmű penetráns normativitását szerintem rendszertanilag a teológia-logika-jog sajátos együttállásában kell keresnünk. Az én értelmezésem szerint ez az együttállás pontosan a „politikai teológia” olvasatot zárja ki. Ezen olvasat legismertebb képviselője Carl Schmitt, akinél az ősellenség, Hans Kelsen is akkor szerzett csak piros pontot, amikor felismerte

³⁴ Ld. André Robinet: Situation architectonique de la logique dans l'œuvre de Leibniz, *Studia Leibniziana* (1986) 15 [Sonderheft], 14.; Rauzy: *La doctrine leibnizienne de la vérité*. 51.

³⁵ Robert Blanché, Jacques Dubucs: *La logique et son histoire*, Paris: Armand Collin [1970] 1996. 191. Leibniz és a logika viszonyáról ld. Herbert H. Knecht: *La logique chez Leibniz. Essai sur le rationalisme baroque*, Lausanne: L'âge d'homme 1981.

³⁶ Szemere Samu: Individualizmus és unverzalizmus (Leibniz és Spinoza), in Uő: *Filozófiai tanulmányok*, Budapest: Arany János Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt 1941, 237–256., 254. A következő megszorítással: „[M]ind a kettő (ti. Spinoza szubsztanciája és Leibniz *praestabilita harmoniaja* - P.M.) a mindenségnek egységes törvényszerű rendjét jelenti, noha e törvényszerűségnek kategoriális tartalma [...] a két filozófusnál nem azonos.”
³⁷ Uo. 250.

³⁸ Werner Schneiders: Harmonia universalis, *Studia Leibniziana* 16 (1984) 27-44.

³⁹ Michel Serre: *Le système de Leibniz et ses modèles mathématiques*, Paris, P.U.F., 1968; André Robinet: *Architectonique disjonctive, automates systémiques et idéalité transcendente dans l'oeuvre de G. W. Leibniz* Paris, 1986.

⁴⁰ Heller Ágnes: *Leibniz egzisztenciális metafizikája*, Budapest: Kossuth 1995.

⁴¹ Ehelyütt két Heidegger-helyre utalok, ahol Leibniz központi figura. Az egyik Heidegger 1928-as év nyári szemeszterében tartott előadásában kibontott Descartes-kutatáshoz kötődő monász-elemzése. Ez az írás megvilágító erejű olyan értelemben is, hogy magyarázatot ad mások mellett Leibniz sajátos individualizmusára és elszemélytelenített Isten-felfogására is. Annyi bizonyos, hogy ez az alapos elemzés is szöges ellentétben áll Carl Schmittével. Vö. Martin Heidegger: Az utolsó marburgi előadásból, ford. Ábrahám Zoltán, in uő: *Útjelzők*, Budapest: Osiris, 2003. 79-103. A másik értekezésben Leibniz voltaképpen csak ugródeszka Kant irányába (hiszen Heidegger is csak azt vizsgálja Leibniznél, amiről Kant azt mondta, hogy Leibnizből maradandó: az elégséges alap elve, a monadológia és az előzetesen adott harmónia tana). Heidegger itt Couturat azon felfogását – pontosabban: magát a kérdésfelvetést is – támadja, hogy Leibniznél a logikának lenne a metafizikához képest elsőbbsége. Vö. Az alap lényegéről, ford. Ábrahám Zoltán, in uo. 123-172, kül. 126-135. Az észigazságok - „elégséges okok” elvével, valamint a Leibniz/Heidegger viszonyal összefüggésben ld ld. Hans Ruin: Leibniz and Heidegger on Sufficient Reason, *Studia Leibniziana* XXX (1998) 1. 49-67.

⁴² Heller: *Leibniz ...* 18.

⁴³ Heller: *Leibniz ...* 106.

Leibniznél a jog/geometria és a politika/teológia párhuzamait. „A modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom.” — írja Schmitt a *Politikai teológiában*.⁴⁴ Az állam és a jog politikaelméleti megértéshez tehát a teológián keresztül vezet az út, még akkor is, ha a politikaelmélet alapkérdései a szekularizáció „felületességével” terhesek.⁴⁵ Mint ismert e szekularizált politika elméletének a középpontjában a „mindenható Isten csodatette” / „szuverén döntése a kivételes állapotról”, és Schmitt szerint Leibniz *Nova methodusa* az „ilyen analógia legtisztább filozófiai kifejtése”.⁴⁶

Míg Leibniz a *Nova methodus* idézett helyén egyértelművé teszi, hogy a teológia [legnagyobb része] az, ami függ a jogtudománytól — „*En bref, presque toute la theologie dépend en grand partie de la jurisprudence ...*”⁴⁷, hozzátéve, hogy a teológia egyfajta „egyetemes jogtudomány” [*la théologie est une certaine espèce de jurisprudence, prise universellement*]. A teológia olyannyira a jogtudomány része, hogy a morálteológia a magánjognak, és a többi teológiai diszciplína pedig a közjognak feleltethető meg.⁴⁸ A szakirodalomban a „transzfert” mindenki ilyen irányúként értelmezi, és ezért szögezheti le Frémont kerek-perec, hogy Leibniznél a „teológia Isten országának a közjoga”.⁴⁹ Mindehhez képest tényleg apró részletkérdés, hogy ugyan Schmittnek igaza van, hogy a „joggal vittük át osztályozásunkat a teológiáról a jogtudományra” fordulat is megvan ugyanott [4. *Et nous avons transféré, à juste titre, le modèle de notre division de la théologie vers la jurisprudence*”⁵⁰], ám itt Leibniz nem a teológia mint diszciplína, hanem a teológiában tett megkülönböztetés modelljének átviteléről beszél.

Schmitt nem volt figyelmetlen lett, csúsztatott. Erre vélhetően azért is szüksége volt, mivel a magát katolikusnak tartotta, és így próbálta leplezni saját, az ateista Hobbes „*autoritas non veritas facit legem*” decizionizmusára alapított – Leibnizcel szöges ellentétben álló – jogfilozófiáját. Figyeljük csak meg, hogy mindez miként lepleződik le a csodáról szóló fejtegetésekben! Schmitt „szekularizációs” érvelése szerint a vallásos (jelen esetben:

⁴⁴ Carl Schmitt: *Politikai teológia*, ford. Paczolay Péter, Budapest: 1992. 19.

⁴⁵ Carl Schmitt: A politikai fogalma, in *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*, szerk. és ford. Cs. Kiss Lajos, Budapest: Osiris-Pallas-Attraktor 2002. 28.: „Azok a fordulatok, amelyek elvezettek az állam „mindenhatóságához”, valójában csak isten mindenhatóságáról szóló teológiai formulák felületes szekularizációi.”

⁴⁶ Schmitt: *Politikai teológia*. 19.

⁴⁷ Leibniz: Nouvelle méthode pour apprendre et enseigner la jurisprudence (1667) in uő: *Le droit de la raison*, Textes réunies et présentés par René Sève, Paris: Vrin 1994. 5. 192.

⁴⁸ Vö. Leibniz: Nouvelle méthode ... 4. 191.

⁴⁹ Christiane Frémont: *Singularités. Individus et relations dans le système de Leibniz*, Paris Vrin 2003. 344. 3. jp.

⁵⁰ Leibniz: Nouvelle méthode ... 4. 192.

keresztény) felfogás változásait követi az államelmélet is,⁵¹ és ekként, úgy ahogyan a középkor személyes Istenét lecseréli a racionalista deizmus, úgy veszi át a monarchikus legitimáció helyét a liberális-demokratikus legitimáció is, amit majdan felcserél a „személyes döntésen alapuló diktatúra”.⁵² Schmitt az előbb még a politikai teológiája miatt agyon ajnározott Leibnizet most már a szokásos kánonnak megfelelően a deista Isten-kép példájává teszi Malebranche-sal együtt. Náluk tehát isten a „nagy gépezet működtetője”. Ebben a felfogásban „A jogtétel általános érvényességét azonosítják a kivételt nem ismerő természet törvényszerűségeivel. Teljesen a háttérbe szorítják a szuverént, aki a deista világképben, még ha földön kívül is, de mint a nagy gépezet működtetője szerepel. A gép most magától dolgozik. Leibniz és Malebranche metafizikáját is az az elv uralja, hogy Isten csak általános és nem egyedi parancsokat ad.”⁵³

Az érvelés azonban rossz. Az eredeti teológiai probléma nem az, hogy adhat-e Isten egyedi parancsokat (pl. közvetlenül egy Ádámnak címzett egyedi parancs útján, hogy *in concreto* ne egyen abból a bizonyos almából), hanem az a kérdés, hogy miért is van egyáltalán rossz a világon, pl. hogyan lehetséges egyáltalán, hogy egy csecsemő súlyos betegségben szenved és meghal. Leibniz kritikája egyfelől Hobbes ellen irányul, akinél Isten egy abszolút ellenállhatatlan erő. Ebből a hatalomból következik az alattvalók istenfélelme, ami kizárja annak a lehetőségét, hogy az alattvalók irgalmas lelkülettel forduljanak Isten felé. A skolasztikus hagyományhoz meglepően erősen ragaszkodó Leibniz erőteljesebben, Malebranche kicsivel erőtlenebbül vetette el a csaló Isten kartézianus koncepcióját. Szembehelyezkedve Hobbes Isten-fogalmával, aki úgy képzelte el annak mindenhatóságát mint olyan erőt vagy hatalmat, ami minden más erő vagy hatalom felett áll, Leibniz úgy vélte, hogy Istent a klasszikus attribútumok alapján is le lehet írni,⁵⁴ és visszatérően azonosítja őt az építőmesterrel és a törvényhozóval. A fent idézett, Schmittnél megkérdőjelezetlenül maradt

⁵¹ Ld. még Krawietz-nél, aki szerint Kelsen és Merkl pozitivistának nevezett jogtudománya nem más, mint a középkorban cizellálódott, s később fokozatosan szekularizálódott politikai teológia. E folyamatra a bizonyíték az, hogy számtalan teológiai folyamatnak a jog területén találjuk meg a megfelelőjét, a következőképpen: Isten / szuverén, jogrend / természeti rend, Isten előtti egyenlőség / törvény előtti egyenlőség, etc. Vö. Werner Krawietz: A jog lépcsős felépítésének tana – a politikai teológia szekularizációja? in Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből*, Budapest: Szent István Társulat 2003. 417-428., 417 sk. A katolikus álláspontot bemutató Rahner elutasítja, hogy a teológia a hatalom állandósult totalitás-igényének igazolását szolgálja. Szerinte a „politikai teológiának”, a helyes értelemben valójában nyilvános-kritikai funkciója van, és axiómája nem a háborús állapot, hanem az Isten- és a felebaráti szeretet. A keresztényeknek ezért életükben a hegyi beszéd radikális imperatívuszait kell megvalósítaniuk. Erőfeszítéseiknek nincsenek teljesen magukra utalva, példaként állhatnak előttük az isteni jellel igazolt csodák, mindenekelőtt Krisztus halála és feltámadása. vö. Karl Rahner, Herbert Vorgrimler: *Politikai teológia*, ford. Endreffy Zoltán, in *Teológiai kishoztár*, Budapest: Szent István Társulat 1980. 575 sk.

⁵² Vö. Schmitt: *Politikai teológia*. 27.

⁵³ Uo. 25.

⁵⁴ Riley: *Wise ...*

fenti deista Istenfogalomnak az első sorban a mechanikus világképpel koherens „építőmester-Isten” felel meg. Ám Leibniz egyfajta hierarchiát vezet be – a feltehetően Schmitt előtt sem ismeretlen – a *Monadológiában*, az egyik legismertebb írásában, amennyiben azt írja, hogy „Isten mint építőmester mindenben eleget tesz az Isten mint törvényhozó kívánságainak ...”.⁵⁵ A *Monadológia* több passzusa is úgy értelmezhető, hogy a teológia mint a Mennország államelmélete szerint Isten a tökéletes törvényhozó „olyan viszonyban velük [ti. a szellemekkel] ..., mint az uralkodó és az alattvalói”⁵⁶ és országa „valódi világmonarchia”.⁵⁷ A visszatérő tudományrendszerezési probléma megoldásaként – ugyancsak a *Metafizikai értekezésből* – megtudjuk, hogy „a metafizikát ki kell egészítenünk az erkölccstannal”,⁵⁸ és Isten pedig a „legtökéletesebb ország vagy állam abszolút egyeduralkodója”.⁵⁹ Leibniz a *Theodíceában* pedig úgy veti el a csaló-gonosz Isten lehetőségét, hogy szerinte Istent is éppen annyira megilleti az ártatlanság vélelme, mint az állampolgárokat. Frémont idézi a *De legum interpretatione*-t (vagyis a fiatalkori jogi művek egyikét) ahol az ártatlanság vélelme még abszolút szabály. Isten vonatkozásában és a *Theodíceában* kifejtettek szerint ez az abszolút szabály már olyan vélelemmé szelídül, ahol megfordul a bizonyítási teher: nem Istennek kell bizonyítania, hogy ártatlan (mármint a földön létező rossz miatt), hanem annak, kell azt bizonyítani, hogy gonosz, aki őt ezzel vádolja.⁶⁰

3. Leibniz és a racionalista-axiomatikus természetjog-tan

Míg a politikai teológiai olvasat egyértelműen egy rossz Leibniz-interpretáció, addig ugyanez nem mondható el a Leibnizre irányuló klasszikus jogbölcseleti interpretációról. Unalmas ugyan, de nem rossz, ha tehát Leibnizet egy átmeneti kor átmeneti, „tipikus racionalista” gondolkodójának tartjuk.

E tekintetben a külföldi klasszikus a kissé nehezen olvasható és a Couturat hátán felkapaszkodó Gaston Grua.⁶¹ Magyarországon kifejezetten a Leibniz-bicentenáriumi környékén a büntetőjogász Finkey Ferenc jelentett meg egy – legalábbis az értékítéletem

⁵⁵ Monadológia 89. in *Leibniz válogatott írásai*. 325.

⁵⁶ *Uo.* 84. 324.

⁵⁷ *Uo.* 86. 324.

⁵⁸ Metafizikai értekezés, XXXV. in *Leibniz válogatott írásai*. 52.

⁵⁹ *Uo.*

⁶⁰ Frémont: Singularitás. 344. 1 jp.

⁶¹ Gaston Grua (szerk.) *Textes inédits d'après les manuscrits de la la Bibliothèque provinciale de Hanovre Leibniz*, Paris: P.U.F. [1948] 1998; Uő: *La justice humaine selon Leibniz*, Paris: P.U.F. 1956.

szerint – figyelemreméltó írást a jogász Leibnizről.⁶² Jóval később a „hivatalos” álláspontot – talán nem függetlenül attól, hogy az MTA Jogtudományi Intézetének egyik fiatalabb munkatársa akkoriban éppen Hobbes-szal volt elfoglalva⁶³ – a kodifikáció-kutató Varga Csaba fejtette ki. Az ő végső konklúziója szerint a leibnizi vállalkozás egy „csőd” volt. Varga rendkívül lendületes, Finkeyre is hivatkozó és kimondatlanul Kalinowski-Gardies vonalon haladó írás Leibniz-cel mint filozófussal egyáltalán nem is foglalkozik. Varga arra a konklúzióra jut végül, amire Villey is, és e konklúzió remekül passzolt a hivatalos ideológiához is, hogy tudniillik a matematika és a formalizálás nem a marxista jogtudomány módszere.⁶⁴ Varga későbbi kutatásai ugyanakkor helyesen hívják fel a figyelmet arra, hogy a leibnizi szemiológia és a jogi logika között lehet, sőt kell összefüggést keresni.⁶⁵

A hagyományos olvasat szerint Leibniz tehát egy „racionalista-axiomatikus” természetjogász.⁶⁶ E felfogást alátámasztandó az Istenre, a tökéletesen igazságosan döntő törvényhozóra vonatkozó idézetek szép számmal gyűjthetőek. Míg vitatom, hogy Leibniz politikai teológiát dolgozott volna ki, állítom, hogy viszont kidolgozott egy sajátos normatív teológiát, amelynek az egyik nyúlványa az axiomatikus-racionalista természetjog-tan. Ennek módszertani záróköve a tökéletesen elszemélytelenített – és ezért minden egyes individuumhoz (mint monáshoz) egyformán hasonló – törvényhozó Isten. A jog alapjaként felfogott „igazságosság (...) nem egyéb, mint a legfőbb bölcsességgel összhangban lévő jóság, ezért a legfőbb igazságosságnak is meg kell lennie Istenben.”⁶⁷ A természetjog a Digestából (1.1.10.1) is ismert regula, a *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique*

⁶² Finkey Ferenc: Leibniz jogbölcészeti és politikai eszméi, in Leibniz halálának kétszázadik évfordulója alkalmából, Budapest: Franklin 1917. A Leibniz bicentenárium magyar kontextusát ill. a Finkey-mű lakonikus elemzésére ld. Gángó Gábor: A német birodalomtól a magyar nemzetkarakterológiáig. Leibniz-recepció Alexander Bernát, Pauler Ákos és Prohászka Lajos műveiben, *Magyar Filozófiai Szemle* (2011) 2. 122-137., kül. 126-127. Számptalan okból nem tudok itt a magyar Leibniz-recepciótörténetével foglalkozni. Ugyanakkor megjegyzem, hogy az *Atheneum* könyvismertetése (Új évfolyam, III. kötet, 1917) úgy fogalmaz, hogy Finkey nyomán azt írja: Leibniz „mindenben érvényesítette jogászai készségét” (271.). Ugyancsak egyedülálló, hogy – miként az *Atheneum* „x.” recenziója is kiemeli, hogy – Finkey figyelmét nem kerülte a fiatal jogtudósok a jogi oktatásra vonatkozó reformterve sem.

⁶³ Sajó András: Miért nem természetjogász Thomas Hobbes? *Állam és jogtudomány* (1974) 101–120.

⁶⁴ Varga Csaba: Leibniz és a jogi rendszerképzés kérdése, *Jogtudományi Közlemény* (1973) 600–608. (Többször újraközölve.) Utóbb Vargánál Szent Tamás, Leibniz és az óra-metaphora (vö. Leibniznek Huygens-hez írt levelét) egyszerre bukkan elő. Vö. Varga Csaba: *Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról*, Budapest: Szent István Társulat 2003. 118 skk.

⁶⁵ Uo. 115-118.

⁶⁶ Ld. pl. Ian Ward: Universal Jurisprudence and the Case for Legal Humanism, XXXVIII *Alberta Law Review* (2000-2001) 4. 941–959.; Patrick Riley: The Philosophers’ Philosophy of Law from the Seventeenth Century to Our Days, in Pattaro, Enrico (eds) *A Treatise Of Legal Philosophy and General Jurisprudence*, Volume 10. Springer Dodrecht: Heidelberg, New York etc. 2009 77-106.; Matthias Armgardt: Leibniz as Legal Scholar, 20 *Fundamina* (2014) 27-38, kül. 27-33.; Paksy Máté, Keziban Kilic: A la recherche du meilleur droit possible. Trois aspects de l’ontologie juridique chez Leibniz, in Cserne Péter és mások (szerk.): *Theatrum legale mundi: symbola Cs. Varga oblata*, Budapest: Szent István Társulat 2007. 255–273.

⁶⁷ Természet és a kegyelem ésszerűen megalapozott elvei, 9., in *Leibniz válogatott írásai*. 299.

tribuere jogbölcseleti kibontásaként három szinten képezi alapját a pozitív jognak, ideális esetben egy törvénykönyvnek. *Szigorú jog* a kiegyenlítő igazságosságot jelenti, és előírja, hogy senkinek sem szabad ártani. A *méltányosság* az osztó igazságosságot tartja szem előtt, azaz azt az igényt, hogy mindenkinek meg kell adni azt, ami neki érdeme szerint jár. És végül *jámborság*ként felfogva pedig az egyetemes igazságossággal egyezik meg. Ezt az uralkodó vonatkozásában tételezi, és azt követeli meg mindenkitől, hogy becsületesen éljen.⁶⁸

A nem csak elméleti, hanem gyakorló jogász Leibniz abban volt zseniális, hogy rájött: a jog összefoglalható egy könyvben, ugyanúgy, ahogyan az enciklopédia tartalmazhatja a világról szóló összes információt. Mindehhez csak arra van szükség, hogy bizonyos római jogi maximákat újrafogalmazzunk egy matematikához (vagy geometriához) hasonló logikus rendszer segítségével. Ha kellően ügyesen jár el a jogtudós, akkor ennek szabályai is kivétel nélkül érvényesülhetnek, vagyis a jog területéről kizárható a joghézag lehetősége, így a jogalkotónak nem kell semmilyen más jogforrásra, például a helyi szokásjogra támaszkodnia. A kodifikációs gondolatot erősítette, hogy Leibniz a jog nyelvészeti összefüggéseivel tisztában volt. A római jog szabályai latin nyelven íródtak; ez pedig egyetemes volt, éppannyira, mint a természetjog. Ezt használta a kánonjog, ezt oktatták az egyetemeken is, és tudományművelésnek is ez a nyelv felelt meg leginkább; holt nyelv maradt, így nem kötődtek hozzá élő nyelvi dialektusok; széleskörűen érvényesülnek a nyelvtani szabályok (például kevés rendhagyó ragozást alkalmaznak) és a mondat szerkesztés is viszonylagosan szabad (szemben a német nyelvvel).

A jogszabályok rendszerezése során Leibniz a római jogban benne rejlő természetjogból indult ki. A természetjog ugyanis az ész segítségével feltárható elveket jelent, az elvek pedig tovább bonthatóak elemi fogalmakra. Ilyen elemi fogalom például a római jogból – vagy akár Arisztotelésznél (*phronimos*) – is megismert *bonus pater familias*, azaz a „jó családapa”. A jóság persze nem csak az apákra jellemző, hanem mindenkire; filozófiai szinten pedig úgy határozható meg a „jó ember” (*vir bonus*), hogy az ésszerűség határain belül szeret minden embert. A *jogosultság* erkölcsi hatalom arra, hogy ezt megtehessük; a *kötelezettség* pedig egy erkölcsi szükségszerűség kifejezése. A jog tehát nem azért kötelező, mert ezt így parancsolja meg a szuverén, hanem mert ésszerű; és éppen annyira ésszerű, ahogyan a matematika szabályai is azok. A jog szabályai indikációk vagy zsinórmértékek, amelyek megjelölik azt, hogy az ember mire vágyhat racionálisan, akár önmagáért a tettért,

⁶⁸ Ld. részletesen: Paksy, Kilic: A la recherche du meilleur droit possible. 255–273.

akár annak következményei miatt.⁶⁹ A jogbölcseletben a Hobbes-Puffendorf-re visszavezethető tiszta akaratelvű jogfilozófia háttérbeszorulása és az anti-pozitivisták tanok előtérbe kerülése új megvilágításba helyezheti leibnizi, hyletikusnak⁷⁰ nevezett és nem csak a fenomenológiához közel került jogtudósok által használt, hanem a számítógép-elméletben is kedvelt egyszerű jogi ontológiát.

Boros Gábor tanulmányában éppen ezt a leibnizi erkölccsant veszi górcső alá és azt igyekszik igazolni, hogy „Leibniznél a megregulázott önszeretet minden igazságosság kiiktathatatlan alapzata”.⁷¹ Érvelésében bemutatja, hogy Leibniz bizonyos pontokon nagyon közel kerül Grotius *etiamsi daremus*-ának elfogadásához, azaz a természetjog Istentől való függetlenítéséhez. Az önszeretet a Boros-féle rekonstrukcióban a saját magunknak szerzett *lucrum*, azaz haszon (*lucrum*) az a fogalom, ami magyarázza az igazságosságot (*iustum*). A *lucrum* a római jogból jól ismert terminus, éppen úgy mint ellentéte, a *damnum*, azaz a kár. Leibniz egyértelművé teszi, hogy amennyiben a saját magamnak szerzett haszon „ára” a másik fél kárát feltételezi, avagy ha saját magamnak kellene kárt okoznom, hogy a másik előnyre tehessem szert, ebben az esetben nem lehet szó igazságos cselekvésről.⁷² Bár Boros nem említi, de ez az egész problematizálás egy római jogi szeminárium feladványára emlékeztet, mint sem, mondjuk Descartes szeretet-konceptiójának „jogiasítására”. Ugyanez áll a leibnizi barátság-fogalomra is. Csak egy hajszál választja el Leibnizet a társadalmi szerződéstől, amikor azt tanítja, hogy a barátot akkor kötelességünk megóvni a kártól, ha szerződünk vele, hogy ő is így járna el. Ez a szabály egy másik megközelítésből nézve az „úgy kell eljárni, ahogy az általában elvárható” generálklauzulának az erkölcsfilozófiai megfogalmazása.

A természetjog – ha szabad így fogalmazni annak ellenére, hogy a jogi traktátusait író, első éves egyetemista korú Leibniz ezt még így nem mondta ki – a *lehetséges jogok közül a legjobb jog*. Későbbi filozófiai elméletében ugyanis Leibniz azt fejtegette, hogy világunk a lehetséges világok közül a legjobb. Ha ugyanis – állította – Isten mindenható, akkor képes arra, hogy megteremtse az összes lehetséges világot. Isten ugyanakkor végtelenül jó is. Ha a

⁶⁹ Sève: *Droit de Raison*. 101-102.

⁷⁰ A hyletikus [*hyletic*] és az expresszív [*expressive*] közti különbségre ld. Carlos E Alchourron, Eugenio Bulygin: *The Expressive Conception of Norms*, in Risto Hilpinen (ed): *New Studies in Deontic Logic*, Reidel, Dordrecht: 1981. 95–124. A jogi ontológiák felosztására ld. Giovanni Sartor és mások (eds) *Approaches to Legal Ontologies: Theories, Domains, Methodologies*, Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer 2010.

⁷¹ Boros Gábor: *Filozófia és természetjog a 17. században*, VI *Állam, politika, tudomány* (2014) 1. 29-48., 47. (Az értékes tanulmányra Takács Péter hívta fel a figyelmemet.)

⁷² *Uo.* 46.: „Igazságos: ha nyomorúságra jutás nélkül segíthet más nyomorúságán; ha saját nyeresége megszűnése nélkül elháríthatja más kárát; ha saját nyeresége megszűnése nélkül nyereséghez juttathatja a másikat.”

két állítást egymás mellé tesszük, akkor abból az következik, hogy a lehetséges világok közül a legjobbbat választotta ki, és ez pedig a mi világunk.

Leibniz *stricto sensu* jogtudományi munkáinak közvetlen hatása kimutatható a porosz országos jogot összefoglaló törvénykönyvön és áttételesen a francia kodifikációt is befolyásolta.⁷³ Még az újabb irodalom is, így például Hoeflich, kiemelik, hogy az 1900-ban hatályba lépő német törvénykönyv Thibaut-féle koncepcióját is befolyásolta Leibniz geometrikus víziója.⁷⁴ Leibniz gyakorlatiasságának van egy másik oldala is. Nevezetesen, tisztában volt azzal, hogy távolság van a jogtudós és a gyakorló jogász között, amennyiben az utóbbinak nem kell feltétlenül reflektálnia a saját hivatásának metafizikai alapjaira. Ha egy példával akarnánk szemléltetni ezt a távolságot, akkor azt mondhatnánk, hogy a hegymászónak sincsen szüksége a földrajztudós elméleti ismeretére, amellyel leképezi a hegyet a térképre. Ezért mondja igen bölcsen Leibniz, hogy „(...) az erkölcsfilozófusnak, a jogtudósnak vagy a politikusnak nem kell törődnie a szabad akarat és az isteni gondviselés összeegyeztetésének súlyos nehézségével, (...) mivel a politikus pedig valamennyi döntését meghozhatja anélkül, hogy belemerülne ezekbe a fejtegetésekbe, amelyek ennek ellenére nélkülözhetetlenek és fontosak a filozófiában és a teológiában (...)”⁷⁵

De hozhatunk másik példát is. Az *Újabb vizsgálódások ...*-ban az azonosság filozófiai problémáját tárgyaló Leibniz, hamar és viszonylag könnyedén eljut az akaratszabadság kérdésének legmélyebb bugyrai helyett a büntethetőség klasszikus (jog)filozófiai megalapozásához. Meglepő, hogy nem a helleri szükségszerű/ esetleges megkülönböztetésből, hanem abból a majdhogynem skolasztikus érvből kiindulva okoskodik, amit még most is tanítunk az első éves joghallgatóknak. A kérdés, hogy vajon miért nem büntethető az elmebeteg és miért büntethető alkoholos vagy más bódultságot okozó szer hatása alatt álló elkövető, anélkül, hogy egy helyett két – normális és nem-normális – embert posztulálnánk. Leibniz szerint „a részegeket megbüntetjük, mivel elkerülhetik a részegséget, sőt részegségök alatt is megőrizheti a büntetések némi emlékezetét; ellenben az alvajáróknak nem áll annyira hatalmukban, hogy éjjeli sétálásuktól és attól, amit ilyenkor művelnek, visszatartsák magukat.”⁷⁶ Ez a tan ugyanakkor kicsit hadilábon áll azzal az elképzeléssel, hogy a büntetőjog szabályai Isten országában (azaz az bűn nélkül való angyalok között) is

⁷³ Ld. pl. e.g. Roger Berkowitz: *The Gift of Science: Leibniz and the Modern Legal Tradition*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2005. Part II.

⁷⁴ Michael H. Hoeflich: *Law & Geometry: Legal Science from Leibniz and Langdell* (1986) 30 *American Journal of Legal History* 95–121, 105sk.

⁷⁵ Metafizikai értekezés, X., in *Leibniz válogatott írásai*. 18.

⁷⁶ Leibniz: *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*, fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Rác Lajos, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1930. 248.

érvényesek: „Ezért a szellemek – mind az emberek, mind a géniuszok szellemei – valamilyen közösségre lépnek Istennel és az örök igazságok révén, s tagjai lesznek Isten országának, vagyis a legtökéletesebb államnak, amelyet a legnagyobb és legjobb uralkodó alkotott és kormányoz. Ebben az államban nincs bűn büntetés nélkül, nincsenek jó cselekedetek arányos jutalom nélkül, és végre mindez nem a természet megbolygatása által valósul meg, mintha az, amit a lelkeknek készít Isten, megzavarná a testek törvényeit, hanem maguknak a természeti dolgoknak a rendje által, a természet és a kegyelem birodalma közötti előre megállapított harmóniának a következtében, amely mind időkre fennáll Isten mint alkotó és Isten mint uralkodó között, úgyhogy maga a természet vezet a kegyelemhez, a kegyelem pedig tökéletesíti a természetet azzal, hogy a maga szolgálatába állítja.”⁷⁷

Ez utóbbi mondatok Szent Tamásra utalnak vissza. Leibniz sokszor kárhoztatta a „modern filozófiát”, ami nem elég igazságos Szent Tamással „és annak a kornak más nagy embereivel”.⁷⁸ Így kerül sor Locke kritikájára is. Az *Újabb vizsgálódások ...*-ban Philalethes (alias Locke) Theophilusnak (alias Leibniz) szegezi azt a kérdést, ami miatt az olvasó azt se tudja megmondani, hogy teológiai vagy jogi karakterű a probléma. A vitatott teológiai kérdés az utolsó ítéletre irányul. Igazságtalan, veti fel Leibniz, ha ott és akkor olyan tettért lennének felelősségre vonva, aminek nem is vagyunk szerzői. A teológiai válasz egyrészt az isteni emlékezőtehetségen alapul, ami nyilván tökéletes és ezért tökéletesebb, mint a részlegesen emlékező emberé. Emlékezzünk ugyanakkor Cézár esetére, akinek - isteni előrelátás mellett - a természetéből fakad az a tény is, hogy átlépi a Rubicont és, hogy diktátor lesz. Itt egy látszólagos ellentmondás van csak, ti. Cézár szabad akaratánál fogva megtehetné, hogy nem lépi át a Rubicont, ám ebben az esetben, szólhatna az esszencialista érv, nem lehetne őt Cézárnak nevezni. Még érdekesebb az érvelés második, a tipikus jogászi technikával, a fikcióval operál szála. E szerint az utolsó ítélet esetében élhetünk azzal a fikcióval is akár, hogy aki úgy érzi, hogy bűnös volt, arra vonatkozóan az lenne a fikció, hogy reá tekintsünk úgy, mintha nem lett volna az. Ha Isten valóban igazságos, akkor egy ilyen ember biztosan nem kárhozna el; ha pedig elkárhozna, az is csak pusztán a többiek csalódását okozná, hiszen Isten „önmaga a saját és egyetlen és legfőbb törvénye.”⁷⁹

Számunkra mindenesetre a teológia és a jogtudomány ekvivalenciáját hirdető tézis a fontos, amiben egyébként nagyon nehéz nem észrevenni a jogot, erkölcsöt, filozófiát és teológiát elválasztó kanti filozófiára jellemző jegyeket is: „A theológiai az örök üdvösségről

⁷⁷ Természet és a kegyelem ... 15. in *Leibniz válogatott írásai*. 302.

⁷⁸ Metafizikai értekezés, XI. in *Leibniz válogatott írásai*. 19.

⁷⁹ Leibniz: *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*. 249.

szól és mindarról, ami erre vonatkozik, amennyiben az a lélektől és lelkiismerettől függ; jóformán oly jogtudománynak tekinthető, amely arra irányul, amit forum internumnak neveznek és amely szubsztanciákról és láthatatlan szellemekről tárgyal. A jogtudomány tárgya a kormányzat és a törvénye, amelyek célja az emberek boldogsága, amennyire ehhez kívülről, érzéki úton hozzá lehet járulni, de főképpen csak arra vonatkozik, ami szellemünk természetétől függ, és nem bocsátkozik nagyon a testi dolgok részleteibe, hanem ezek természetét föltételezi, hogy azokat aztán eszközök gyanánt használhassa.”⁸⁰

A teológiát és a jogot továbbá a matematika formalizmusának világosságára törő igénye is összeköti, hiszen „a vallás és az igazságszolgáltatás azonban világos fogalmakat kíván.” Ebből fakad Leibniz Platónig visszavezethető retorika-ellenessége, miközben az *Újabb vizsgálódások* ... esetében a fő hangsúly a Locke-nak címzett támadásra esik. A retorika úgy viszonyul az szillogizmushoz, írja Leibniz, ahogyan a törvénykönyv a helyi szokásjoghhoz. Ha megfosztjuk a díszről, a szillogizmussá átalakított retorikai beszéd „a józan ész törvényei elrendezve és írásba foglalva; és nem is különböznek attól jobban, minthogy egy tartomány szokásjoga nem különbözik korábbi alakjától, amikor nem-írottból írott lett, mert az írásba foglalva és egy pillantással jobban áttekinthetővé téve több világosságot nyújt arra, hogy kifejezzük és alkalmazzuk.”⁸¹ És ideális esetben „(...) a törvényszéki eljárás egész formája nem egyéb, mint a logikának a jogi kérdésekre alkalmazott egyik faja,”⁸² bár a kifejezések határozatlansága veszélyesebb, mint a homályosság.⁸³

A logikai érveket a legerősebben az autoritás érve törhet meg (vö. *autoritas, non veritas facit legem.*) Leibniz, gyakorló jogászként nem vonja kétségbe az autoritáson alapuló érvek létjogosultságát a jogban és egy merész csavarral a vélelemhez (*praesumptio*) hasonítja: „Mégis sok esetben el kell ismerni, hogy sok esetben meg kell hajolnunk a tekintély előtt. Szent Ágoston csinos könyvet írt *De utilitate credendi* cím alatt e tárgyról, amely megérdemli az elolvasást; ami pedig az elfogadott véleményeket illeti, valami olyasféle szól mellettök, mint amit a jogászok *praesumptionak* (kedvező előítélet) neveznek; ...”⁸⁴

⁸⁰ *Uo.* 597.

⁸¹ *Uo.* 540.

⁸² *Uo.* 520.

⁸³ *Uo.* 369.

⁸⁴ *Uo.* 587.

5. A racionalizálás határai: paradoxonok, nehéz esetek

Az újabb Leibniz-kutatás érzésem szerint a racionalitás határait helyezi a hangsúlyt. Ez a logikában a paradoxon, a teológiában a csoda, a jogfilozófiában pedig a „nehéz eset”. A filozófiai alapú jogdogmatikák között most már nem egy szerint az értelmezés-tan kidolgozásának a célja a nehéz eset megoldása. A korábbi eleméletek az „egészséges” – azaz, racionális – jogból indultak ki. A jogban, a kutatás tárgyában ugyanis felfogása szerint a belső harmónia, a rendszer és az elvek adottságként vannak jelen. Így tipikusan Savigny volt az, akinél a „jog eset” kérdése valójában nem is volt jogi probléma. Ő ugyanis konceptuális kapcsolatot létesített a tudomány és a jogi módszertan között, és az így felfogott jogtudomány tárgyának az átlagos vagy „normális” eseteket tekintette, és nem pedig a kivételt. Nincsen megoldhatatlan tehát eset, hiszen a jogban megvannak az erre vonatkozó, egymással harmóniában álló értelmezési szabályok. A jogi döntés is csak akkor kerül a jogtudós látóterébe, ha a saját útjain a tökéletesedés felé tartó jog egy ilyen „közbelépést” igényel, például azért, mivel a törvényhozói szöveg nem nyújt kielégítő támaszt a jogalkalmazó számára.⁸⁵

A Sartor és társai által közreadott fordítás- és tanulmánygyűjtemény alaphangvételét az adja, hogy olyan Leibniz-műveket találunk benne, melyek szembefutnak a Savigny-féle jogdogmatika felfogással. Nem Leibniznél, hanem az antik görög filozófiai valamint a római jogi gondolkodásban jelentek meg először mint logikai fejtörők vagy *casus perplexusok*, amelyeket azután Leibniz továbbgondolt, hiszen a paradoxon megoldhatatlansága akár azt is jelentené, hogy Isten mégsem annyira tökéletesen igazságos törvényhozó, akire mégsem lehet visszavezetni észigazságot és az előre elrendezett harmónia tana sem működik.

A *casus perplexus* egy deontikus logikai fejtörő. A *Protagoras v. Eulus* ügy⁸⁶ tényállása szerint diáknak akkor nem kell megfizetni a jogi tanulmányainak díját, ha megnyeri az első perét. Miután nem fizet a professzornak, az beperli, remélve, hogy akár nyer, akár veszít, a hallgató fizetni fog. Mivel a hallgató ugyanígy gondolkodik, az esetnek nincsen megoldása. Leibniz nem csak bemutatja, hanem el is dönti az ügyet, bár álláspontja szerint erre *ex mero jure* nem lenne lehetősége. Szerinte a méltányosság azt követeli meg, hogy első

⁸⁵ Joachim Rückert: Savigny et la méthode juridique, in Olivier Jouanjan (szerk.): *L'esprit de l'École historique du droit*, Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg 2004. 75–95.; Rudolf Stichweh: Motifs et stratégies de justification employés pour fonder la scientificité de la jurisprudence allemande au XIXe siècle, in Paul Amselk (szerk.): *Théorie du droit et science*, Paris: P.U.F. 1994. 169–186. különösen 177 skk.

⁸⁶ Artosi, Pieri, Sartor: *Leibniz: Logico-Philosophical Puzzles in the Law*. 76–78; 87–89; xxi–xxii; 76.

ügyét a hallgató nyerje meg. Az ügyből kitetszik az is, hogy Leibniz alaposan kihasználja az aleatorikus jellegű szerződési feltételekben rejlő logikai paradox-pontenciált, ami voltaképpen a kontingens tényigazság (ti. a szerződési feltétel) és az örökké érvényes észigazság (ti. a szerződés betartásnka kötelezettsége) összetalálkozásából jön létre. Ami a bizonyítás-felvétel kérdését illeti, Leibniz nem mellékesen ezt összeköti a valószínűség-számítás módszerével.

Napjaink filozófiailag megalapozott jogdogmatikái közül sok a dworkini „nehéz esetet” veszi kiindulópontnak. Ez a nehéz eset azonban annyiban mindenképpen más, hogy itt nem a logika, hanem a politikai közösség moralitása kellene, hogy megoldást – még hozzá egyetlen helyes választ – kínáljon az ügyre. Ha például az örökhagyó életére tör a nevezett örökös, az politikai moralitásból következik, hogy abban a konkrét esetben méltányosabb, ha a „senki sem húzhat hasznot saját felróható magatartásából” elve jutna érvényre a szerződéskötési szabadság elvének rovására. Dworkin politikai jogelmélete lehetővé teszi, hogy a politikai elvek – legfőképpen a liberális egalitárius elv – benyomulhasson a jog birodalmába. Milyen különös véletlen, hogy a *perplexus* kifejezés eredetileg csomót jelentett.⁸⁷ A jogászok szeretnék azt hinni, ha a nehéz esetek pusztán logikai fejtörők, intellektuális kihívások lennének. Ámde Nagy Sándor nem a logikai képességeinek köszönhetette, hogy a gordiuszi csomó (*perplexus*) megoldóját „tiszteljük” benne, hanem éppen ellenkezőleg, annak, hogy volt olyan „bátor” és elvágta a csomót. (Persze, kérdezhetjük naivan, ha nem lett volna autoritása, közelébe mehetett-e volna a híres csomóhoz?) A politikai pontosan így viszonyul a nagy logikai fejtörőkként prezentált jogi kérdésekhez: egy alkotmány addig tilthatja meg egyik vagy másik szakaszának módosítását, míg végül jön egy forradalom és elsöpri az egész alkotmányos rendszert és a nehéz ügyben soha időben nem döntő bírót valószínűleg előbb-utóbb elmozdítják. A jogászi hivatás lényege, hogy a helyességre törekedve döntést kell hoznia a felhatalmazott szervnek, és a döntési kötelezettség akkor is fennáll, ha a „helyesség” a paradoxon miatt, nem egyértelmű.

Sartor és társainak munkája azért is örvendetes, mivel ebből Leibniz egy másik arcát ismerhetjük meg. De ők sem a semmiből húzták elő ezt a Leibnizet. Dascalnak a „kontroverzia leitmitiv”-ját követik a *hard case/casus perplexus* problémakörként történő kijelölésekor. Dascal⁸⁸ – aki egyébként nem jogász, hanem filozófus – úgy látja, hogy nem a felvilágosodásra jellemző matematikai eszmény volt az, ami Leibniz jogfilozófiáját

⁸⁷ *Uo.* 74.

⁸⁸ Marcello Dascal: *La Sémiologie de Leibniz*, Paris, 1978.; *Leibniz, Language, Signs and Thought: a Collection of Essays*, Amsterdam: 1987.; About the Idea of a Generative Grammar in Leibniz, (1971) *Studia Leibnitiana* 3. 272-290

meghatározta, hanem éppen fordítva: a jogászi-normatív gondolkodás hatott ki a német metafizikus nagy elméleteire, ideértve nem csak a legjobb világra vonatkozó metafizikai tant, hanem még az infinitezimális számítást is, aminek felismerésére Leibniz bíróság előtt bizonyíték-kezelés eredményének megjósolhatóságával összefüggésben jött rá. Számára a leibnizi labirintusban a „kontroverzia” fogalma az Ariadné-fonal.⁸⁹ Úgy véli, hogy Leibniz egész élete kontroverziákból állt, beleértve ebbe nem csak az elméleti, hanem a gyakorlati vitákat is.⁹⁰ Így a Leibniz „kontroverzia művészet” nem csak az *ars disputandi*-t, hanem az *ars vivendi* -t és az *ars judicandi*-t is felöleli. Az eddigi Leibniz-irodalom nagy adóssága pontosan abban áll, hogy ez a gyakorlati-didaktikus része az életműnek szisztematikusan mellőzött volt.⁹¹ Így tehát nem az érett/éretlen Leibniz közötti határvonalat kell felülvizsgálni, állítja Dascal, hanem azt kell elfogadni, hogy a német metafizikus számára „inkább a jogi modell szolgált tudomány-paradigmául”,⁹² és példaként említi a jogászi vélelem fogalma, valamint a matematikai valószínűség közötti összefüggést.⁹³

A Sartor-féle gyűjteményes kötetbe bekerült kísérő tanulmányt író Brewer egészen újszerű megközelítést adja a Leibniz mint jogdogmatikus leírásnak azzal, hogy a „jog-nem-logika” amerikai realista partizánjainak⁹⁴ nagy ellenfelével, Langdell-lel állítja párhuzamba a szerzőt.⁹⁵ A szillogizmus-automata bíró képébe eleve *a common law* ideológiája nem is fér bele. Mint ismert, Európában ez a fajta realizmus mindössze a német és a svájci törvénykönyv hatályba lépése környékén tűnt fel, nem függetlenül a francia polgári törvénykönyv száz éves születésnapjától. Tudomásom szerint sem Ehrlich, sem pedig Gény nem dolgozott ki jogi logikát. Brewer a leibnizi axiomatizálás két forrása közt tesz különbséget. Az elsőt már bemutattam; ez a római jogban inherens elvek mint természetjogi elvekből levezetett jogrendszer. A másik fajta axiomatizálás az, amikor az egyedi esetre alkotott egyedi bírói döntésektől indulunk el.⁹⁶ A két fajta megközelítés között mindössze az axiómák sűrűségében van különbség.

És nem csak a fent említett, és további jogászok – például Armgardt⁹⁷ – fogadja kitörő lelkesedéssel Dascal elméletét, hanem szélesebb körben ismert szerzőként, a tökéletes nyelvet

⁸⁹ Marcello Dascal: *G. W. Leibniz. The Art of Controversies*, Dordrecht: Springer 2006.

⁹⁰ *Uo.* xx.

⁹¹ *Uo.* xxi.

⁹² *Uo.* xxxiv.

⁹³ *Uo.* xxxv.

⁹⁴ Artosi, Pieri, Sartor: *Leibniz: Logico-Philosophical Puzzles in the Law*. 212.

⁹⁵ Langdell és Leibniz közti párhuzamról ld. Hoeflich: *Law & Geometry*.

⁹⁶ Artosi, Pieri, Sartor: *Leibniz: Logico-Philosophical Puzzles in the Law*. 202.

⁹⁷ Armgardt: *Leibniz as Legal Scholar*. 27-38.

kereső Umberto Eco is. Így az ő elemzéseiből is tudjuk, hogy a leibnizi gondolkodás fontos változást hozott a nyelvfilozófiai vizsgálódások területén is. E tanok felhasználhatók a formalizált nyelvekkel működtetett informatika filozófiájának világában.

